

JAR HARFLARINING MA'NOVIY VA GRAMMATIK VAZIFALARI

Ahmadjonova Fotima Anvarovna

*Oriental universiteti filologiya va tillarni o'qitish (arab tili)
yo'nalishining bakalavr bosqichi 1-kurs talabasi*

Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilidagi jar harflarining semantik va grammatik vazifalari, ma'no hosil qilishdagi o'rni hamda gap bo'laklari o'rtasida aloqadorlikni shakllantirishdagi vazifalari ilmiy tahlil qilinadi va jar harflarining nahvda tutgan o'rnini tizimli tarzda ochib berishga, ularning semantik maydonini aniqlashga, hamda jar harflarining ma'noni aniqlashtiruvchi, chegaralovchi va bog'lovchi xususiyatlarini asoslanadi. Maqola klassik arab grammatikasining asosiy manbalari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: jar harflari, jar, majrur, ma'no munosabatlari, nahv, sintaktik aloqa, semantika.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the semantic and grammatical functions of the Arabic huruf al-jarr (particles of genitive), examining their role in meaning formation and in establishing relationships between sentence constituents. It aims to systematically elucidate the position of huruf al-jarr within Arabic syntax, to define their semantic field, and to substantiate their functions as meaning-specifying, delimiting, and connective elements. The article is based on the primary sources of classical Arabic grammar.

Keywords: prepositions, huruf al-jarr, jarr, majrur, semantic relations, syntax, syntactic linkage, semantic marking.

⁸⁵ Ibn Malik. Sharh at-Tashil. Dor al-Qalam al-Ilmiyya. Damashq 1997- yil 1207-bet

Arab tilidagi jar harflari nahv tizimida eng muhim grammatik birliklardan biri sifatida alohida o'rganiladi. Jar harflari, an'anaviy ta'rifga ko'ra, o'zidan keyin kelgan ismlarning e'robini o'zgartirib, ularni majrur holiga kiritadigan vositalardir. Biroq arab grammatikasida jar harflarining vazifasini faqat e'rob o'zgarishiga bog'lab qo'yilmagan. Aksincha, mazkur harflar ma'no beruvchi birliklar sifatida ko'riladi, jumladagi semantik munosabatlarni belgilovchi markaziy omil deb baholanadi.

Arab nahvshunosligida jar harflari “حُرُوفُ الْمَعَانِي” — ya'ni ma'no yuklovchi harflar deb ataladi. Har bir jar harfi o'ziga xos semantik maydonga ega bo'lib, gapning mazmuni va ta'sirchanligini belgilovchi asosiy vositalardan biridir¹.

Jar harflari faqat ismdan oldin kelib, ismga jarlik hukmini beradi. Fe'ldan oldin jar harflari kelmaydi, lekin, jar harfi orqali مَفْعُولٌ بِهِ ifodalovchi fe'llar mavjud. Jar harflari arab tilida beshta yirik qismga bo'linadi va ular quyidagicha:

1. Faqatgina zohir ismga ishlatiladigan jar harflari: حَتَّى، مُنْذُ، رُبَّ، مُذْ، الْكَافُ وَ الْقَسَمُ، مَتَى. Masalan: لم آكل شيئا منذ الصباح الباكر — “erta tongdan beri hech narsa yemadim”.

2. Olmosh va zohir ismga birgalikda ishlatiladigan jar harflari: مِنْ، إِلَى، عَلَى، الْبَاءُ (بِ)، فِي. Masalan: ذهبت إلى سينما مع صديقتي. — “do'stim bilan kinoga bordim”

3. Ham harf, ham ism sifatida baholanuvchi harflar: عَنْ، عَلَى، مُنْذُ، الْكَافُ (كَ). Misol: أتحدث مع صديقتي عن التاريخ — “do'stim bilan tarix haqida gaplashaman” bu gapda harf ma'nosini ifodalamoqda.

مدرستي بعيدة عن بيتي — “maktabim uyimdan uzoq” bu gapda esa ism ma'nosini ifodalamoqda.

4. Ham harf ham fe'l ma'nosini beruvchi jar harflari: حاشا، عاد، خلا. Masalan: المكان — خلا زيد — “u yerda Zayd yo'q” bu gapda harf ma'nosida, خلا زيد الدرس — “darsdan keyin Zayd bu yerni tark etdi” bu esa fe'l holatiga misol.

5. Faqatgina harfga xos bo'lgan jar harflari: الْبَاءُ (بِ)، الْكَافُ، وَ الْقَسَمُ، مِنْ، إِلَى، فِي، اللَّامُ، الْحَقِيقَةُ. Masalan: حقيقتي في الخزانة — “sumkam jovonning ichida”.

Bu harflarning asosiy vazifasi — oʻzidan keyin kelgan ismni majrur holiga kiritishdir. Majrurlik holatda ohang jihatidan kasra bilan ifodalanadi (eʻroblanadi). Ism majrur boʻlish alomatlari turlicha boʻlib ulardan biri koʻrinib turgan kasra⁸⁶. Ism, birlik holatida majrur boʻlganida koʻrinib turgan kasra, — “الكسرة الظاهرة” oladi yoki siniq koʻplikda, — “جمع التكرير”, yoki sogʻlom munas koʻplikda, — “جمع مؤنث” kasra bilan jar boʻladi. Bularga tartib boʻyicha misollar: اعْجَبْتُ بِالضَّيْفِ “mehmonni hayron qoldirdim”, اعْجَبْتُ بِالضُّيُوفِ “mehmonlarni hayron qoldirdim”, اعْجَبْتُ بِالضُّيُفَاتِ “mehmonlarni hayron qoldirdim”,

Bu grammatik oʻzgarish gap boʻlaklari oʻrtasidagi munosabatni koʻrsatish uchun zarur boʻlgan belgilash tizimi hisoblanadi va jar harflari gapning ichki strukturasida aloqa koʻprigi vazifasini bajaradi. Jar harflarining eng koʻp foydalaniladiganlari soni grammatik manbalarda 17–20 atrofida koʻrsatiladi.

Ularning eng asosiylari: حَتَّى, كَ, عَنْ, عَلَى, فِي, إِلَى, مِنْ, لِ, بِ. Har bir jar harfi oʻzining asosiy maʼno markaziga ega⁸⁷.

Yana bir asosiy vazifalaridan biri — soʻzlar orasidagi semantik aloqani aniqlash, feʼl va ism oʻrtasida aniq maʼnoni belgilashdir. Har bir jar harfi oʻziga xos maʼno olib keladi va gapdagi munosabatni koʻrsatadi. Jar harflari asosan makon, zamon, sabab, maqsad, vosita, taʼkid kabi koʻplab maʼno munosabatlarini yaratadi. Bularga misollar: أَتَنَاوَلُ الْغَدَاءَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ “choʻqqiga chiqdim”, — صَعِدْتُ عَلَى الْقِمَّةِ “soat oʻn ikkida tushlik qildim”, — اشْتَرَيْتُ الْمَاءَ لِأَشْرَبَ “suvni ichish uchun sotib oldim”,

الرَّسَالَةَ لِصَدِيقَتِي بِهَدَفِ الْلِقَاءِ مَعَهَا كَتَبْتُ “men xatni doʻstimga uchrashish maqsadida yozdim”, — كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ “qalam bilan yozdim”, — وَاللَّهِ لِأَعْمَلَنَّ جُهْدًا “Allohga qasam, men albatta harakat qilaman”.

Jar harflari jumladagi maʼnoni aniqlashtiruvchi asosiy omillardan biridir. Jumlaning maʼnosi koʻpincha feʼl yoki ism emas, balki jar harfining tanlanishiga

⁸⁶ Ibn Malik Sharh at-Tashil. Dor al-Qalam al-ilmiyya. Damashq 1997-yil 1208-bet

⁸⁷ Sibavayh Al-Kitab Qohira Dor al-Kutub al-Misriyya Qohira 1988-yil 394-bet

qarab aniqlanadi. Masalan: الحديقة نظرت إلى – “Men bog‘ga qaradim” (yo‘nalish bilan qarash), نظرت في الأمر – “Men masalaga (e’tibor bilan) boqdim” (ichki mazmunga kirib o‘rganish). Bu yerda faqat jar harfi almashishi bilan ma’no butunlay o‘zgardi. Shuning uchun jar harflari semantik yuklamasi eng aniq belgilar qatoriga kiritiladi. Gapdagi ma’noni doiraviy toraytiradi, tushunchaning chegarasini belgilaydi. Ya’ni har bir jar harfi ma’noni “qayergacha?”, “nimadan boshlab?”, “nima doirasida?” kabi chegaralaydi. Masalan: سِرْتُ مِنَ الْبَيْتِ — boshlanish nuqtasini chegaralaydi – “uydan (boshlab) yurdim”, bu harakatning boshlanish chegarasi.

Gapda fe’l va ismni, yoki ikki ismni sintaktik jihatdan bog‘lovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan: مَرَرْتُ بِصَدِيقِي – “do‘stimning yonidan o‘tdim”. Bu yerda marortu fe’li orqali ismga bog‘lanadi. Ba’zi jar harflari jumla ma’nosiga ko‘makchi bog‘lovchi sifatida kiradi. Masalan: عَلَى الرَّغْمِ مِنْ – “shunga qaramay”. Bu holatda ular sintaktik emas, mazmuniy bog‘lovchi vazifasida ishlatiladi.

Taqdir qilingan kasra biror bir jar harfidan so‘ng kelgan oxiri illatli (معتل الآخر) ismlarda ifodalanadi. Ismning oxiri illatli bo‘lganligi sababli kasra ko‘rinmaydi va tarkibda biz uni taqdir qilingan kasra (الكسرة المقدرة) deymiz. Ushbu misolda عَجِبْتُ بِالْفَتَى kalimasi jar harfi sababli majrur bo‘lmoqda, uning jarlik alomati esa taqdir qilingan kasra (الكسرة المقدرة)

Jar harflari ma’nosining fe’lga bog‘lanishi “ta’alluq” deb ataladi⁸⁸. Ta’alluq — jar harfi bilan keyingi ism o‘rtasidagi bog‘lanish bo‘lib, ushbu bog‘lanish mazmuniy jihatdan ham, ohang jihatidan ham qat’iy tartibga solingan. Masalan: مَرَرْتُ بِالسُّوقِ – “Men bozorni oldidan o‘tdim”.

Bu yerda b harfi ism bilan bevosita bog‘lanadi, ism esa majrur holga kiradi. Ushbu munosabat grammatik jihatdan mustahkam bo‘lib, harfni almashtirish mazmunni o‘zgartirib yuboradi.

Xulosa. Jar harflari arab tilining sintaktik tuzilishida markaziy o‘rin tutadi. Ular: ismni majrur holga kiritish orqali grammatik aloqani belgilaydi, gap bo‘laklari o‘rtasida aniq semantik munosabatlar yaratadi, ma’noni aniqlashtiruvchi va

⁸⁸ Ibn Malik Sharh at-Tashil Dor al-Qalam al-ilmiyya. Damashq 1997-yil 1209-bet

chegaralovchi vazifani bajaradi, nahv tizimining semantik va sintaktik barqarorligini ta'minlaydi. Shu sababli jar harflari arab tilidagi ma'no yaratish tizimining eng nozik va eng faol qatlamlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sibavayh. Al-Kitab. Qohira: Dor al-Kutub al-Misriyya. Qohira 1988- yil 394- bet
2. Ibn Hisham al-Ansoriy. Mughni al-Labib 'an Kutub al-A'arib. Bayrut: Dor al-Fikr. 1964-yil 479-bet
3. Ibn Malik. Sharh at-Tashil. Dor al-Qalam al-'Ilmiyya. Damashq 1997- yil 1207-bet
4. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING "RISALATUN FIN-NAHV" ASARIDA TIL O'QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
5. Jo'rayeva, M. A. "SHARHI MULLO" A RARE SOURCE.
6. Fatilloev, M. (2025). "MU'JAMU-L-UDABO" DA MOVAROUNNAHR OLIMLARI HAQIDA MA'LUMOT. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 645-654.
7. Raximjonov, M. (2023). Al-Farg 'oniyning falakiyot haqidagi qarashlari. *Alfraganus*, (2 (2)), 28-33.
8. Nugmanovich, R. M. Methods of Working on the Text in Uzbek Language Lessons. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(10), 234-237.
9. Tursunaliyeva, M. A. (2025). OGABIYNING "GULSHANI DAVLAT" ASARIDA HAMD VA NA'T QISMLARINI BERILISHI. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 618-627.
10. Fatilloev, M., & Sh, S. (2020). Linguopoetic Analysis Of The Arabic Lexical Unit "Malak" In The Epic "Hayrat Ul-Abrar" By Alisher Navai. *THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE AND EDUCATION INNOVATIONS Ученители: The USA Journals*, 2(9), 493-498.